KUMAN/KIPÇAK MİĞFERLERİ*

Samet İKİBEŞ**

Öz: Kıpçaklar bir döneme damgasını vurmuş ve genellikle askerî kişilikleriyle tanınmış bir topluluktur. Hâl böyleyken Bizans gibi uygarlıklar tarafından da aranan askerî sınıf olmuşlardır. Paralı asker olarak genellikle tercih edilen Kıpçak unsurları hafif süvarilerdir. Adından da anlaşılacağı üzere hafif askerî teçhizatlar taşıyan bu sınıf, Kıpçak ordusunun temelini meydana getirmektedir. Ancak buna karşın soylu kesimin içerisinde yer aldığı ağır süvari birlikleri de bulunmaktadır.

Çalışmamızın ana konusunu ise Kuman/Kıpçak miğferleri teşkil etmektedir. Bu konu bilim camiasında yüzeysel olarak incelenmiştir. Ancak çalışmamızda bu eksiklik giderilmiştir.

Kıpçak ağır süvarilerinin en gözde teçhizatlarının başında miğferleri gelmekte ve bu bağlamda koruyucu başlıklarını tanımlamak için tovulga kelimesini kullanmaktaydılar. Bizde çalışmamızda belirtilen niteliği dikkate alınarak miğfer yerine tovulga kelimesini kullanmayı uygun gördük. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Kıpçakların organik, zincir örgü, madeni tek parça, parçalı ve jin şeklinde beş farklı tip tovulga kullandıklarını tespit ettik. Tovulgalarındaki tipolojik farklılık ise gövdenin hammaddesi ve üretim şekillerinin değişkenliğinden kaynaklanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kıpçak, Kuman, Polevets, Zırh, Miğfer, Yüz Maskesi.

Cuman/Kipchak Helmets

Abstract: The Kipchaks a group that left their mark in history, were generally known for their military prowess. Consequently, they were a sought-after by states like Byzantium as mercenaries. As their name suggests, they were light cavalry. However, there were also heavy cavalry units made of by members of the nobility.

The main subject of this paper is the Cuman/Kipchak helmets a subject that has yet to be examined thoroughly by scholarship. The most popular equipment of the Kipchak heavy cavalry was their helmet, named as "tovulga" to describe their protective headgear. Considering the nature of this helmet, we deemed it

* Atıf Bilgisi / Citation: İkibeş, S. (2025). Kuman/Kıpçak Miğferleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (43), 165-184.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Acceptance: 09.12.2024 - 27.02.2025

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / The article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information.

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

Açıklama / Explanation: Bu makale 2025 yılında Prof.Dr. Ayşe ÇALIK ROSS danışmanlığında tamamlanan "İskit, Hun, Gök-Türk ve Selçuklu Kökeniyle Harbiye Askerî Müzesi'nde Bulunan Ortaçağ Türk-İslâm Miğferleri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. İzmir, Türkiye. E-posta: samet_ikibes@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0116-9049.

appropriate to use the word "*tovulga*" instead of "helmet." As a result of our research, we determined that the Kipchaks used five different types of *tovulga*: organic, chain-mesh, metal single-piece, fragmented, and jin. The typological differences in *tovulgas* stem from the raw material used for the body and the variability in their production method.

Keywords: Kipchak, Cuman, Polevets, Armor, Helmet, Face Mask.

Giriş

Kıpçaklar Oğuzlar gibi önemli ve büyük Türk topluluklarından biriydiler. Öyle ki tarihleri boyunca geniş coğrafi alanlarda kendilerine yer edinmiş ve nitekim İdil-Ural, Rusya, Ukrayna, Doğu-Güneydoğu Avrupa, Kafkasya ve Anadolu gibi bölgelerde iz bırakmışlardır (Kıldıroğlu, 2022a, s. 64; Yücel, 1994, s. 421). Bu bağlamda çağdaş dönem uygarlıkları açısından da zikredilişleri değişkenlik göstermiş ve dönem eserlerinde Falones, Komani, Kumanos, Kuman, Kıpçak, Kıfşak, Kıvcak, Kıbcag, Polevets, Valo vb. şeklinde yer almışlardır (Kıldıroğlu, 2022a, s. 63; Gökbel, 2000, s. 29). Ancak göçebe yaşam biçimlerini devam ettirmeleri ve yönetim açısından bağımsız beylerden oluşmaları münasebetiyle, bir devlet düzenine sahip olamamışlardır.

Kuman-Kıpçak meselesi birçok açıdan karıştırılabilecek bir konudur. Fakat meselenin dallandırılmadan açıklanabilecek tarafı da bulunmaktadır. Nitekim birbirleriyle kan bağı bulunan bu iki Türk Boyu, zamanla tesir eden savaşların akabinde Kıpçak adı altında bir araya gelmiştir. Tabii zikredilişleri açısından Avrupa kaynaklarında daha çok Kuman şeklinde yer aldıkları da gözlemlenmektedir (Kıldıroğlu, 2022a, s. 64; Yücel, 1994, s. 421).

Cihana zuhur etmeleri bakımından Oğuz Kağan Destanı'ndaki rivayetler söylev olarak değerlendirilebilir. Bunlardan ilkinde; Oğuz Kağan askerlerinden birinin İtil Nehri'nin geçilmesine vesile olması sebebiyle, kendisine toprak bahşetmiş ve adını Kıpçak-Beg ilan etmiştir (Bang ve Rahmeti, 1936, s. 23). İkincisinde ise; eşini kaybetmiş hamile kadın, oyulmuş ağaç kabuğu içerisinde çocuğunu doğurmuş ve durumu öğrenen Oğuz Kağan bebeği yanına getirip adını Kıpçak koymuştur (Gündüz, 2017, s. 48; Kırzıoğlu, 1992, s. 5; Togan, 1982, s. 26). Aktarılanlar dışında Kıpçakların ne zaman ortaya çıktıkları hususunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Lakin 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Şine Usu Kitâbesi'nde Kıpçak ibaresi yer almaktadır. Hâl böyleyken tarih sahnesine muhtemelen 8-9 yüzyıl gibi bir tarihte ortaya çıkmışlardır (Gökbel, 2000, s. 37).

Peki Kıpçakların yükselişleri nasıl gerçekleşmişti? Hazar Devleti'nin son bulması ile birlikte Kıpçakların bölgedeki[1] hakimiyetleri artmaya başladı. Ancak akabinde Kıtay Devleti'nin (Moğol) faaliyetleri sonucu batıya doğru göç hareketi gerçekleşti. Gerçekleşen göç hareketinde nüfusun mühim bölümünü Peçenekler,

[1] Hazar Devleti'nin yayılım alanları.

Oğuzlar ve Kıpçaklar teşkil etmiştir. Diğer taraftan belirtilen toplumlar da kendi içerisinde birbirlerine baskı kurmaları, muhaceretin canlılığının korunmasını sağlamıştır. Kıpçaklar konu dahilinde değerlendirildiğinde ise rakiplerine karşı üstünlük kurmalarına dayanarak Doğu Avrupa'ya kadar yayılım gerçekleştirmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bu çerçevede de Bulgarlar, Romenler, Macarlar, Ruslar, Gürcüler, Hârizmşahlar ve Selçuklular ile doğrudan etkileşimde bulunmuşlardır. Tabii aksedilen durum yaklaşık 10-12. yüzyıla kadar sürmüş ve akabinde Moğol istilaları ile birlikte geri dönülemez bir yola girilmiştir. Neticede kimisi farklı coğrafyalara göçmüş iken geri kalan büyük bir kısım ise Altın Orda Devleti'nin önemli askerî gücünü meydana getirmiştir. Hatta belirtilen bu kısım, ilerleyen süreçte Altın Orda Devleti'nin her açıdan bir Türk Devleti'ne dönüşmesine vesile olmuştur[2].

1. Amaç

Kıpçaklar zengin bir kültürel birikime sahip olmuşlardır. Bu bağlamda değerlendirilen askerî kültürleri de eş zamanlı olarak oldukça gelişmiştir. Nitekim askerî kültürleri hem teçhizat hem de stratejik açıdan geniş çeşitlilik barındırmaktadır. Askerî teçhizatları arasında ise tovulgalar önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki birden fazla tovulga tiplerini kullanıma dahil etmişlerdir.

Kıpçak tarihi ve kültürü hakkında yeterli akademik çalışma bulunmasına karşın tovulgaları konusunda tatminkâr bilgi birikimi bulunmamaktadır. Genellikle de tek bir tip üzerinden konu açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak tovulga tipolojisi ayrı bir uzmanlık gerektirmektedir. Çünkü her bir tip üretiminden tutun biçimine kadar değişkenlik gösterebilmektedir. Hâl böyleyken bizim de temel gayemiz Kıpçak tovulgalarını tipolojik olarak irdelemektir. Bu şekilde daha sonrasında gerçekleştirilecek çalışmalarda belirtiğimiz tipoloji takip edilecektir[3].

2. Yöntem

Çalışmamızın temelini Kıpçak askerî kültürü kapsamındaki literatür araştırmaları teşkil etmektedir. Nitekim bu konuda Deşt-i Kıpçak sahası belirli bir kıstas oluşturmuştur. Sonuç olarak arkeolojik kazılarda ele geçen ve sanatsal ögelere yansıyan birtakım tovulgalar ile karşılaşılmıştır. Bu örneklerin organik, zincir örgü, madeni tek parça, parçalı ve jin olmak üzere beş farklı sınıfa ayrıldığı tespit edilmiştir. Zira bu tovulga tipleri üretim malzemesi, üretim tekniği ve gelişim gösterdiği hanedanlığın ismine göre literatür kapsamına girmiştir.

---

[2] Kuman-Kıpçak siyasi tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Gökbel, 2000; Kıldıroğlu, 2022a; 2022b; Kırzıoğlu, 1992; Korkmaz, 2019; Kurat, 1987; Rásonyi, 1939, ss. 401-422; Vásáry, 2005; Yalvar, 2018).

[3] Ek olarak belirtmek gerekir ki Hun, Gök-Türk, Uygur ve Selçuklu tovulgaları hakkında doktora çalışması gerçekleştirmekteyiz. Ancak Kıpçak tovulgalarını ayrı bir makale çalışmasında bilim camiasına sunuyoruz.

Arkeolojik açıdan bir nesnenin tipolojik olarak ayrışmasına birçok unsur neden olmaktadır. Bu unsurlar üretim malzemesi, üretim tekniği ve form değişikliği vs. şeklindedir.

Bu durumla bağlantılı olarak da uzmanlarca her tipe farklı isimler verilmiştir. İsim değişkenliğinde ise genel bir kıstas yoktur. Çünkü ilk tespit edildiği yerin isminden tutun bir arkeoloğun ismini dahi alabilmişlerdir.

Ulaşmış olduğumuz bilgilerin akabinde sistematik bir başlıklandırma ile çalışmamız yazıya dökülmüştür. Buradaki en önemli unsur Kıpçak siyasi tarihini ele alarak bir konu bütünlüğü oluşturmaktır.

3. Kuman/Kıpçak Askerî Kültürü

Atlı göçebe toplumlar yaşayış biçimlerini askerî kültürlerine de yansıtmış ve bu sebeple birçok uygarlığa karşı üstünlük sağlamışlardır. Elbette bu başarıların elde edinilmesinde askerî eğitimlerin ehemmiyeti unutulmamalıdır. Nitekim Kıpçaklar gerekli niteliklere erişebilmek için eğitimlere çocuk yaşta başlamış ve ilerleyen yıllarda kendi yaşayış biçimleriyle birlikte becerilerini daha da geliştirmişlerdir. Lakin Kıpçakların temel askerî eğitimleri ile ilgili yeterli bilgi birikimi günümüze ulaşamamıştır. Ancak Kimekler[4] kapsamında belirtilen hususlar ile ilişkilendirilebilecek söylev dikkati çekmektedir. Aktarılanlara göre; Kimek oğlanları bulûğ çağına eriştiği vakit, babaları tarafından kendilerine yay ve ok verilerek başlarının çaresine bakmaları istenirdi (Şeşen, 2001, ss. 136, 137). Bu bakımdan açıkça söyleyebiliriz ki eğitim almamış çocuklara karşı bu tarz dayatmalar düşünülemezdi. Mamafih belirtilen durumun Kıpçaklar için de geçerli olduğu düşünülebilir.

Askerî eğitimlerinin asıl mahiyeti fertlerin at üzerindeki mukavemetlerini artırmaktır. Çünkü her bireyin atıyla tek vücut gibi hareket etmesi zaruri ihtiyaç olarak görülmekteydi. Bu konuda Niketas Khoniates, Kıpçakların sahip oldukları atların savaş zamanı açılan damarları ile binicilerini beslediklerini belirtmektedir (Niketas Khoniates, 1995, s. 64). Niketas Khoniates'in bu ifadesiyle Kıpçakların atlarına ne derece hâkim oldukları ve de düşmanlarına ne derece korku saldıkları anlaşılmaktadır. Ünlü Rus destanlarından olan İgor Destanı da korku durumunu belirtmeye çalışmış ve muharebe esnasında Kıpçakların demir duvarlar gibi rakiplerini çepeçevre sardıklarından söz etmiştir (Caferoğlu, 1984, s. 160). Hâl böyleyken muhalif safların her daim aranan askerleri olmuşlar ve çoğu zaman paralı asker olarak farklı uygarlıkların ordularında hizmet etmişlerdir. Örneğin, Lebunium Muharebesi (1091) kapsamında Bizans safına 40 bin Kıpçak süvarisi dahil olmuştur (Kurat, 1937, s. 217). Hatta bu konuda István Vásáry; ordularında

[4] Kimekler ve Kıpçaklar aynı soydan gelmektedir.

Kıpçak unsurlarını bulunduran toplumların kolay kolay savaş kaybetmeyeceklerini nakletmiştir (Vásáry, 2004, s. 268).

Muharebe esnasında kullanmış oldukları savaş taktiği göçebe usulünde ve bunlar arasında en yaygınını ise sahte geri çekilme oluşturmaktadır. İcra edilen taktik ile muhalif taraf istenilen alana çekilir, ki bununla bağlantılı olarak pusu girişimi ve etraflarını çevreleme işlemleri uygulanırdı. Dönem eserleri Kıpçakların sahte geri çekilme taktiklerine ilişkin çoğu zaman aktarımlarda bulunmaktadır. Mevcut eserlerden birini Alexiad teşkil etmekte olup, Peçeneklere saldırırken belirtiğimiz usullerde taktik uyguladıklarına vurgu yapmaktadır (Anna Kommena, 2003, 8.4.).

Gündelik ve askerî giyim-kuşamlarıyla ilgili malumatları taş heykeller ile arkeolojik kazılar neticesinde elde edinilen bulgulardan sağlamaktayız. Genel mana ile çizme, pantolon, gömlek ve kaftan giymekteydiler. Çizmeleri organik malzemelerden üretilip dizlere kadar uzanmakta, pantolonları çeşitli hayvan derilerinden tasarlanmakta ve uzun kollu gömlek ile kaftanları ise ipek ya da ketenden üretimi gerçekleştirilip neredeyse dizlerine kadar uzanmaktaydı (Berezhinsky, 2004, ss. 34, 35). Ayrıca toplum katında kıdem arttıkça kıyafet ve teçhizatların ham maddelerinde kullanılan malzemeler de değişkenlik göstermekteydi. Örneğin önemli bir aksesuar olan kemer tokaları kıdem derecesine göre kıymetli madenlerle yaldızlanmaktaydı.

Kıpçak zırhları hakkında; Georgios Akropolites Balkan Muharebesi'ne katılan Kıpçakların Latinlere göre daha hafif zırhlar ile donatıldıklarından ve bu bağlamda onlara göre hızlı/rahat hareket edebildiklerinden söz etmektedir (Georgius Acropolita, 1903, ss. 1-8). Belirtelim ki batılı anlamda bir süvari genellikle vücudunun neredeyse tamamını koruyan ağır zırhlı yapıdadır[5]. Bununla birlikte bozkır süvarilerine karşı hızlı hareket etmeleri ihtimal dahilinde değildir. Öte yandan Kıpçakların yetersiz koruma yapısına sahip olduklarını düşünmek de yersizdir. Bu hususta Kıpçak zırhlarının miğfer, zincir örgü, göğüs-omuz-diz plakaları ve katmanlı (lamel) gibi çeşitli yapıda olduklarını söyleyebiliriz. Fakat her bir asker tam anlamıyla zırhlı yapıya sahip olamamakta ve nitekim derecelere göre koruyucu ekipmanları değişkenlik göstermekteydi.

4. Kuman/Kıpçak Tovulgaları

Tovulga tarihin neredeyse her döneminde önemli savunma araçlarından biri olmuştur. Mamafih Kıpçaklar içinde ne derece önemli olduğu tartışmasız kabul edilebilir. Lakin Peçenekler ile akraba oldukları düşünüldüğü vakit, Michael Psellus'un Peçeneklerin başlarını korumak için tovulga kullanmadıklarına yönelik malumatı bizler için önem arz etmektedir (Michael Psellus, 1982, s. 318).

[5] Bu tip zırhlı süvariler askerî terminoloji kapsamında Cataphract/Katafrakt şeklinde isimlendirilmektedir.

Psellus'un söylemi genellik barındırdığı için (tüm Peçenekleri kapsaması) doğruluğu kabul edilemez. Açıkçası Kıpçak ya da Peçenek fark etmeksizin hafif süvariler, bozkır göçebelerinin muhalif ordular karşısındaki en etkili birimleri olmuşlardır. Nitelenen bu durum farklı uygarlıkların da dikkatinden kaçmamış ve bozkır göçebelerinden paralı asker olarak daha çok hafif süvariler kiralanma eğiliminde olunmuştur. Her şey hesaba katıldığında ise Michael Psellus'un olasılıkla hafif süvariler ile daha çok karşılaşılmasından dolayı, böyle bir aktarım yapmış olmalıdır. Çünkü daha çok hafif birlikler tovulga yönünden yetersiz korumaya sahiptir. Öte yandan savunma enstrümanlarının maliyeti toplumun her kesiminin ulaşabileceği düzeyde olmaması sebebiyle, diğer boy fertlerinin tamamının da tovulgaya sahip olduğu söylenemezdi.

Kıpçak Türkçesi'nde koruyucu başlığı belirtmek için aşaḳ, aşıḳ, yışıḳ ve tovulga şeklinde isimler kullanılmıştır (Taş, 2017, s. 36; Toparlı vd., 2007, ss. 14, 281, 322). Kıpçak tovulgaları hakkında doğrudan akademik yayın organlarına hazırlanmış makale çalışması bulunmamaktadır. Buna istinaden tipolojik ayrım yapılmamış ve çoğu zaman eski yayınlar üzerinden konu irdelenmeye çalışılmıştır. Ortaya konan bu eski kaynaklardan en önemlilerini Kirpichnikov'un çalışmaları teşkil etmekte olup, kendisinin faaliyetleri daha çok Rus topraklarında ele geçen tovulgaların tipolojisi üzerine olmuştur[6]. Fakat bulunan örneklerin etik açıdan Rus tipolojisi şeklinde değil de genel mana ile değerlendirilmesi daha hakikatli olacaktır. Belirtilen hususta Kıpçak tovulgalarını organik, zincir örgü, madeni tek parça, parçalı (spangenhelm) ve jin şeklinde ayrıştırabiliriz. Tipolojik farklılaşma genellikle gövdenin hammaddesi ve üretimi açısından değişkenlik göstermektedir.

Kıpçaklar tovulgalarına ilave olarak madeni örneklerin etrafına zincir örgü peçelik[7] de perçinlenebilmekteydi. Şimdi arkeolojik buluntular üzerinden konuyu irdelemeye çalışalım. Tabii en başta söylememiz gerekir ki ele geçen buluntular bazı yayın organlarında Karakalpak ya da Tatarlar ile özdeşleştirilmiştir. Ancak durum ne olursa olsun her iki toplum Kıpçak kökenlidir ve Kıpçak unsuru barındırmaktadır (Taşağıl, 1994, s. 426; Alptekin, 2011, s. 159).

4.1. Organik

Organik tovulga denilince akla hemen börk gelmelidir. Çünkü belirtmeliyiz ki börkler Türk toplumları için gündelik veyahut askerî giyim-kuşam kapsamında önemli bir yer tutmaktadırlar. Nitekim Edib Ahmed Yüknekî er tanımını yaparken hepsinin börklü olduğuna yönelik ifade kullanmıştır (Edib Ahmed Yüknekî, 2020, s. 320). Börkler deri, yün ve keçeden üretilmiş ve belirtilen hususlar dâhilinde hem soğuktan hem de güneşten korumuşlardır (Esin, 1994, s. 327). Tabii buradan anlaşılmaktadır ki askerî açıdan koruyucu nitelikleri yeterli

[6] Mevcut çalışmalar için bk. Kirpichnikov, 1958, ss. 47-69; Kirpichnikov, 1971.
[7] Belirtilen bölüm farklı dillerde yapılan araştırmalarda Aventail olarak geçmektedir.

düzeyde değildir. Amma velakin Kıpçak hafif süvarilerinin mühim enstrümanı olmuşlar ve hatta bazen zincir örgü tovulganın üzerine dahi giyilmişlerdir.

Kıpçak organik tovulgaları üretim malzemesine istinaden günümüze ulaşamamış, lakin zanaat eserlerine yansıyan betimlemeleri ele geçmiştir. Bu örneklerden biri Slovakya topraklarında yer alan ve 14. yüzyıl sonu ile 15. yüzyılın başına tarihlenen kilise freskinden gelmektedir (Heath, 1984, s. 142). Burada tasnif açısından Kıpçak atlısı, okçuluk literatürüne Part atışı olarak geçen vuruş stilini yaparken betimlenmektedir. Yuvarlak yapıdaki börkünü zincir örgü tovulgasının üzerine giydiği görülmektedir. Ayrıca börkünün gövdesinde kulak siperliklerinin sabitlendiği ve de bu bölüme kuş tüyü yerleştirildiği de göze çarpmaktadır. İhtimalen kuş tüyleri rütbeyi temsil etmek amaçlıdır (Resim 1). Nitelenen yapıdaki börk şekline ilaveten konik tarza sahip organik başlıkları da bulunmaktadır[8].

4.2. Zincir Örgü

Bu tip tovulgalar zincir halkaların birbirleriyle iç içe geçmesiyle üretilirdi. Halkaların boyutları ve iç içe geçme düzenleriyse değişiklik göstermiştir. Kullanım açısından ele alındığında öncelikle hammaddesi keçe ya da yün olan başlıklar giyilmekte ve böylelikle hem saçların hem de derinin halkalar arasına sıkışması önlenmekteydi. Akabindeyse zincir örgü tovulga başa geçirilerek işlem tamamlanırdı.

Gerçekleştirdiğimiz tetkikler neticesinde maalesef arkeolojik açıdan Kıpçak zincir örgü tovulga buluntusuyla karşılaşamadık. Fakat evvelce yapılmış ya da günümüzde devam eden arkeolojik kazılar da kısmi parçaları ele geçmesi muhtemeldir. Buna karşın resim 1'de olduğu gibi zanaat eserlerine yansıyan görselleri bulunmaktadır. Betimsel örneği dikkate alınarak şu ifadeleri söyleyebiliriz. Kullanıcısının görüş açısını engellememesi için yüz bölümünü açık bırakacak şekilde imal edilmiştir. Yeterli koruma sağlanması maksadıyla da omuzlardan aşağıya inen bir yapıdadır.

4.3. Madeni Tek Parça

Madeni tek parça tovulgaların gövdeleri, demir plakaların kalıplar içerisinde dövülerek şekillendirilmesiyle üretildi. Gövde bölümüne ek olarak yüksekliği arttırmak amaçlı tepelik kısımları da döküm usulüyle ayrıca istihsal edilirdi. Bu kısmın yüksekliği rütbe ile ilişkilendirilmesi haricinde, tovulgaya görünüş açısından muazzam bir hava katmaktaydı. Hâlihazırda her iki kısmın imalatının gerçekleştirilmesine takiben, parçalar birbirlerine çeşitli yöntemler kullanılarak sabitlenmekteydi. Sonuç olarak da tovulgalar görünüm itibariyle konik bir şekle sahip olurdu. Belirtilen işlemlere ilaveten bazı tovulgaların eteklik kısımlarına

[8] Konik Kıpçak tovulgası için bk. (András, 1989, s. 86).

zincir örgü peçelik ve yüz bölümlerine ise koruyucu maskeler de eklenebilmekteydi.

Günümüzde yalnızca iki adet madeni tek parça Kıpçak tovulgasına erişilmiştir. Her iki buluntu Ukrayna topraklarında ele geçmiş; bunlardan biri Lipovets köyü yakınlarında bir diğeriyse Kovali köyü yakınlarında bulunmuştur. Örnekler ele geçtikleri bölgelere nispetle lipovets ve kovali tovulgası şeklinde adlandırılmıştır. Buluntular maskeleriyle birlikte oldukça yeterli düzeyde koruna gelmiş ancak kovali maskesi ele geçmesinden çok kısa bir süre sonra kaybolmuştur. Tovulgaların şekilsel özellikleri gözden geçirildiğinde ise birbirlerine çok benzer yapıda oldukları görülecektir. Buna mutabık tarihlenmeleri 12-13. yüzyıla tekabül etmektedir (Resim 2).

Bunlara ek olarak Kıpçak madeni tek parça tovulgalarının daha sonra ortaya çıkan şelom tipli[9] örneklerin öncüleri olduklarını söyleyebiliriz. Şelomlar genel itibariyle 15-18. yüzyıla tarihlenmektedir ve tek parça konik yapıya sahiptir[10]. Peki şelomlar hangi özelliklerine göre ardıl olarak değerlendirilebilir? Her iki tip tovulganın yapısal özellikleri dikkatle incelendiği vakit, benzer yapıya sahip oldukları hemen göze çarpacaktır. Fakat Kıpçak tovulgası maske eklentisine sahip olduğu için eteklik kısmı bu eklentiye göre dizayn edilmiştir. Gelgelelim ardıl örnekler de görüş yetilerini kısıtlamamak amacıyla, maskeler terk edilerek dizaynları ona göre gerçekleşmiştir. Velhasıl şelomlar bu özellikleriyle Kıpçak madeni tek parça tovulgalarının devamı niteliğinde değerlendirilmelidir. Ancak araştırmacılar muhtemelen belirtilen örneklerin Kıpçak unsuru barındırmadığını düşünerek şelom olarak ayrıştırmışlardır (Resim 3).

4.4. Parçalı (Spangenhelm)[11]

Kıpçak parçalı tovulgaları hakkındaki değerlendirmemiz, konik bağlamında alt tip olan armudi tiplemesi üzerinden yapılacaktır[12]. Kıpçak armudi formlarının gövde yapıları iki ya da üç parçaya sahip olmakta ve parçalar birbirlerine kaynaklama metoduyla sabitlenmektedir. Tovulgada gövde dışında göz oyuklu-burun siperlikli ve tepelik kısımlı parçalar da yer alabilmektedir. Bu parçaların tovulgaya sabitleme işleminde ise genellikle perçinleme yöntemi kullanılmaktadır.

---

[9] Rus tovulgası olarak değerlendirebileceğimiz Şelomlar ayrıca terminolojide Shelom, Slomhuben şeklinde de yer bulmaktadır.

[10] Tepelik kısımları da gövde ile bağlantılı olarak tek parça şeklinde üretilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Bochan, 2008, ss. 124-128; Schindler, 2016, ss. 167-219).

[11] Parçalı yapıdaki tovulgaların dahil olduğu sınıf.

[12] Tovulgalar genel mana ile tipolojik olarak farklı alt tiplere ayrılabilmektedir. Ayrışma tovulganın üretim şekilleriyle bağlantılı olabileceği gibi biçimsel farklılaşmadan da kaynaklanmaktadır. Bu hususta incelemesini gerçekleştirdiğimiz örnek, ana tip olarak parçalı alt tip bağlamında ise konik-armudi şeklinde değerlendirilmiştir.

Kıpçaklar dahilinde açıklamış olduğumuz armudi tiplemesine sahip üç adet örnek bulunmaktadır. Bunlar Romanya, Ukrayna ve Rus topraklarında ele geçmiştir. Romanya ve Rus tovulgalarını yapısal benzerliklerinden mütevellit beraber incelemek daha doğrudur. Romanya örneği Moscu köyünde ele geçmiş ve 13. yüzyıla tarihlenmiştir (Negin, 2013, s. 41; Spinei, 2009, s. 295). Rusya örneği ise Nikolskoye yerleşim yerinde ele geçmiş ve o da 13. yüzyıla tarihlenmektedir (Krasnoscekova ve Krasnitsky, 2006, s. 48). Doğa şartları Rus tavulgasına Romanya emsaline göre daha nazik davrandığı görülmektedir. Lakin buluntuların çağdaş döneme tarihlenmeleri sebebiyle benzer niteliklere sahip olmaları muhtemeldir. Bununla birlikte tovulgaların yapısal özellikleri şu şekildedir. Olasılıkla iki parçadan oluşan gövde, yarım yüz maskesi ve etekliklerine zincir örgü peçelik eklenmesi için açılan perçin delikleri şeklindedir. Ancak önemli bir hususiyet bağlamında Rus tovulgasının menşeinin tartışmalı olduğunu da ayrıca belirtmeliyiz[13] (Resim 4-5).

Armudi form içerisinde incelemesine yapacağımız son örnek, Ukrayna Tagancha'dan ele geçmiş ve 13-14. yüzyıla tarihlenmiştir (Negin, 2012, s. 67). Gövde biçimi iki parçanın üst üste konumlandırılıp kaynaklama yöntemi kullanılarak sabitlendiği görülmektedir. Rus ve Romanya buluntularına göre kubbe ile tepelik kısımları daha da yüksek tasarlanmasıyla ayrışmaktadır. Aynı zamanda yüzeyine kazıma usulünde süslemeler de eklenmiş ve bu özellikleriyle muhtemelen üst rütbeli sınıfın kullanılmasına sunulmuştur. Buluntunun köken konusuna ilişkin tartışmalarının Rus örneğinde olduğu gibi tam olarak netliğe kavuştuğunu söyleyemeyiz. Ancak Altın Orda Dönemi'ne ait tovulga buluntusu[14] ile değerlendirdiğimiz örneğin tepelik kısımlarının perçinleme usullerinin emsalliği ve eserin ele geçtiği mezarın gömü geleneklerinin göçebe olması, örneğimizi Altın Orda tarafına daha da yakınlaştırmaktadır (Gorelik, 1987, s. 187) (Resim 6). Tabii unutulmamalıdır ki Altın Orda askerî sisteminde Kıpçak unsuru oldukça etkilidir. Yani bu eser Altın Orda birliğinde yer alan bir Kıpçak askerine ait olmalıdır.

4.5. Jin

Önceki bölümlerde aktarmaya çalışmış olduğumuz tovulgalar terminolojik olarak gövde yapısal özellikleri dikkate alınarak isimlendirilmiştir. Fakat bir farklılık bakımından jin tiplemesi, Uzak Doğu'da (Çin'de) Jin Hanedanı sınırları içerisinde gelişim ve yayılım göstermesi münasebetiyle, literatür kapsamına jin tovulgası şeklinde geçmiştir. Moğol Yuan Hanedanı'nın 13. yüzyıl civarı Çin üzerindeki faaliyetleri akabinde ise geniş coğrafyalara yayılım göstermiştir. Bu bağlamda Moğolların aktif bir şekilde etkin oldukları coğrafya göz önüne

[13] Rus tovulgası için bk. (Kirpichnikov, 1958, s. 65 ve Negin, 2013, s. 41). Romanya tovulgası için bk. (Negin, 2013, s. 41).

[14] Aktarılan Altın Orda tovulgası için bk. (Negin, 2013, ss. 19-27; Gorelik, 2002, s. 77).

alındığında Doğu Asya'da 12-14 yüzyıl, Orta ve Batı Asya'da 13-15. yüzyıl tovulga tiplemelerinin gelişimini oldukça etkilemiş oldukları söylenebilir (Bobrov, 2008, s. 109).

Karakteristik özellik olarak tovulganın eteklik bölümüne perçinler yardımı ile madeni dikdörtgen plakalar sabitlenmekte ve bu parçanın üzerine de kabartma usulüyle göz/badem motifi işlenmekteydi. Ancak yayılım alanlarının genişliği tiplemenin farklı varyasyonlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Örneğin Bulgaristan Yasenovo'da 10-11. yüzyıla tarihlenen gözlü tovulga ele geçmiştir[15] (D'Amato, 2015, s. 92.) ve muhtemelen jin tovulgasının geç modellerinden birini teşkil etmektedir (Resim 7).

Gövde şekil nitelikleri tetkik edildiğinde de konik, yuvarlak, dairesel ve parçalı (bazen tek parça da olabilmektedir) yapıya sahip oldukları görülmektedir. Lakin aktarmış olduğumuz diğer tiplemelerde olduğu gibi gövde üretimi nasıl olursa olsun, perçinle sabitlenmiş tepelik kısımları bulunmaktaydı. Ayrıca eteklik kısımlarına deri veyahut zincir örgü peçelikler de eklenebilmekteydi[16].

Kıpçaklar dahilinde hesaba katılacak üç jin tovulgası bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi Macaristan sınırları içerisinde Csólyospálos ve Csengele köylerinden sonuncusuysa Sırbistan kapsamına giren Tomaševac yerleşiminden gelmektedir. Tovulgalar birbirleriyle yaklaşık tarihlemelere sahip olup, Csólyospálos ile Csengele örnekleri 13. yüzyılın sonlarına (András, 1969, ss. 118, 119; Ferenc, 2003, s. 298) Tomaševac örneğiyse 14. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir (Relić, 2009, s. 298). Her üç buluntunun eteklik bölümlerinde karakteristik nitelik açısından göz kabartması yer almaktadır. Fakat zaman şartları Tomaševac tovulgasının göz kabartmasını olumsuz etkilemiş ve neredeyse yok denilebilecek düzeyde korunagelmiştir. Bahsedilenin dışında tüm örnekler muhtemelen tek parça madeni gövde, kaynaklama yöntemiyle eteklik kısmı ve tovulganın yüksekliğini arttırmak amaçlı perçinli tepelik bölümlerine sahiptir. Ayrıca Tomaševac buluntusunda etekliğe sabitlenmiş güneş siperliği de dikkati çekmektedir (Resim 8-9-10).

5. Maskeler

Maskeler tovulgaların cephe kısımlarına perçin veyahut menteşe sistemiyle sabitlenen koruyucu eklentilerdir. Ortaya ne zaman çıkmış olduklarına yönelik henüz net bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak Antik Dönem tiyatro sanatından beri var oldukları bilinmektedir. Tiyatro çerçevesinde kullanım amaçları karakterleri farklı kişiliklere büründürmek ve oyuna görsel zenginlik katmaktır. Mevcut hususiyeti dikkate alarak belki de savaş maskeleri tiyatro sanatından çıkmış olmalıdır.

[15] Araştırmacıların vermiş olduğu tarihlendirmenin hatalı olabileceği dikkate alınmalıdır.
[16] Jin tovulgaları ayrıntılı bilgi için bk. (Bobrov, 2008, ss. 106-115).

Üretim açısından dövülerek tasarlanmış olup, kapalı ve yarı açık olacak şekilde iki farklı ana tiplemesi bulunmaktadır. Genellikle kullanım hususunda ise daha çok süvari sınıfları tarafından tercih edinilmiştir. Fakat askerî sınıfların savaş esnasında hareket kabiliyetlerinin kusursuz olması beklenir. Buna karşın kapalı maskeler mevcut özellik açısından büyük sorun teşkil etmekte (görme problemi vs.) ve bu sebeple yalnızca askerî kortejlerde gün yüzüne çıkmış olmalıdır. Diğer taraftan yarı açık maskeler savaş esnasında mukavemete pek bir engel teşkil etmemekte ve bundan dolayı kapalı tiplere nazaran muharebeler kapsamında da kullanım görmüşlerdir.

Tarih boyunca birçok topluluk maskeli tovulga kullanmıştır. Bunlardan bazıları Antik Yunan, Roma, Bizans (Doğu Roma), Kelt, Anglosakson, Viking, Anadolu Selçuk ve Kıpçaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok uygarlık tarafından kullanıldığı düşünüldüğündeyse arkeolojik açıdan oldukça fazla buluntu ele geçtiğini veyahut geçebileceğini dolaylı yoldan belirtebiliriz. Konuyu Anadolu toprakları dahilinde değerlendirirsek üç adet maddi buluntudan söz edebilir. Bu eserler sırasıyla Trakya Vize'den (Mansel, 1944, ss. 165-184), Ilısu Baraj Havzası'ndan, Kütahya Hadrianopolis antik kentinden gelmekte olup hepsi Roma Dönemi'ne tekabül etmektedir.

Kıpçak maske buluntuları incelendiğinde hem kapalı hem de yarı açık tipte örnekler ürettikleri anlaşılmaktadır. Kapalı tip farklı uygarlıklardaki emsalleri gibi antropomorfik biçimde ve genellikle yukarı doğru kalkık bıyıklar barındırmaktadır. Türk toplumları için bıyık önemli bir yere sahip olmuş, öyle ki Gök-Türk Dönemi er heykellerinde dahi yukarı veyahut aşağı eğimli bıyıklar işlendiği görülmüştür (Ögel, 2020, s. 162). Hâl böyleyken bıyıkların yalnızca görsel açıdan önemli olduğu düşünülmemeli, belirtilenin dışında cesaret gibi karakteristik özellikleri de yansıtmış olmalıydı (Nicolle, 2001, s. 47). Kıpçak kapalı maskeleri hakkında maddi buluntu olarak değerlendirilebilecek üç örnek bulunmaktadır. Eserlerden ilk ikisi tovulgalarıyla birlikte (Lipovets, Kovali) sonuncusu ise tovulgasız (Chersones) ve de oldukça hasarlı biçimde ele geçmiştir. Yarı açık maske örnekleri ise Nikolskoye ve Moscu bölgelerinde bulunmuştur.

Sonuç

Kıpçaklar Türkistan'ın bağrından başlayan yolculukları ile oldukça geniş coğrafi alanlarda iz bırakmışlardır. Yolculukları esnasında farklı uygarlıklarla kültürel etkileşimlerde bulunmuş ve neticede muazzam özelliklere sahip askerî kültür meydana getirmişlerdir. Ancak ne var ki farklı uygarlıklar ile kültürel etkileşim gerçekleştirmiş olsalar da bu durum askerî kültürleri içerisine pek yansımamış ve çoğu zaman bozkır usullü savaş yöntemlerini tercih etmişlerdir. At bozkır yaşamının merkezindeki konumuyla her açıdan toplum içerisinde kullanılmış öyle ki ordularının da omurgasını atlı birlikler (süvari) tesis etmiştir. Türetilen savaş taktileri içerisinde ise en önemli yeri sahte geri çekilme oluşturmuştur. Bu

taktiğin ustalıkla icra edilmesinin yanında karşı tarafı pusuya çekme veyahut etraflarını çevreleme gibi ikincil planlar da uygulanmıştır.

Kıpçak tovulgaları genel itibariyle organik, zincir örgü, madeni tek parça, parçalı ve jin tipolojisindedir. Tipolojik ayrım gövdenin hammaddesi ve üretim niteliklerine göre değişkenlik göstermektedir. Ancak maddi buluntular değerlendirildiğinde ele geçen tovulgaların kökeni konusunda tartışmalar yaşanmaktadır. Buna karşın Kıpçakların Deşt-i Kıpçak sahasında 14. yüzyıla değin etkin bir askerî güç oldukları tarihsel kayıtlardan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çalışmamızda değerlendirmiş olduğumuz maddi tovulga buluntuları 14. yüzyıla kadar ki örnekleri teşkil etmektedir. Buluntuların bir kısmının Altın Orda Dönemi'ne tekabül etmesine karşın Kıpçakların belirtilen periyot bağlamında Altın Ordu'nun önemli askerî gücünü meydana getirdikleri aşikardır. Hatta Altın Orda'nın Türkleşmesine de büyük katkıda bulunmalarına istinaden daha sonraki Altın Orda tovulgaları bile Kıpçaklar ile ilişkilendirilebilir. Ancak çalışmamız dahilinde yalnızca tam anlamıyla Kıpçak denilebilecek buluntular üzerinde durmaya çalıştık.

Son sözler; Kıpçak tovulgaları ana makale konusu olarak herhangi bir akademik çalışmada irdelenmemiştir. Ancak gerçekleştirdiğimiz çalışma ile akademik açıdan bu eksiklik ortadan kaldırılmış ve gelecek çalışmalar için bir yol açılmıştır. Öyle ki çalışmamız kapsamında Kıpçak tovulga tipolojisi hakkında birtakım kıstaslar verilmiştir. Bu vesileyle ileriki çalışmalar belirtilen kıstasları takip edecek ve zamanla sonuç genişletilecektir.

Kaynakça

Kaynak Eserler

Anna Kommena. (2003). *Alexiad* (E. R. A. Sewter Çev.). England: Penquin Books Publishing.

Edib Ahmed Yüknekî. (2020). *Atebetü'l Hakayık* (A. Çoban, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Georgius Acropolita (1903). *Georgii Acropolitae Opera: Recensuit Augustus Heisenberg*. Michigan: Michigan University Press.

Michael Psellus. (1982). *Fourteen Byzantine Rulers: The Chronographia of Michael Psellus* (E. R. Sewter, Çev.). England: Penquin Books Publishing.

Niketas Khoniates. (1995). *Niketas Khoniates Hıstoria (Ioannes ve Manuel Kommenos Devirleri)* (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

András, P. H. (1969). A Csókyoi Kun Sírlelet Trouvaille de Sépulture Comane de Csólyos. *Folia Archaeologica*, (20), 107-133.

András, P. H. (1989). *Pechenegs, Cumans, Iasians: Steppe Peoples in Medieval Hungary*. Budapest: Corvina.

Bang, W. ve Rahmeti, R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.

Berezhinsky, V. G. (2004). Kostyum Polovetskogo Voina. *Skhidnyi Suit*, 1, 34-44.

Bobrov, L. (2008). Shelem Tszin'skogo Iz Vnutreney Mongoli. O. V. Dvurechenskiy (Ed.), *Voyennaya Arkeologiya Sbornik Materialov Nauchnogo Seminara I* içinde (ss. 106-115). Moskva.

Bochan, Y. N. (2008). Shelomy Russkogo Tipa Iz Mstislavlya. O. V. Dvurechenskiy (Ed.), *Voyennaya Arkeologiya Sbornik Materialov Nauchnogo Seminara I* içinde (ss. 124-128). Moskva.

Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi II*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

D'Amato, R. (2015). Old and New Evidence on the East-Roman Helmets From the 9th to the 12th Centuries. *Acta Militaria Mediaevelia*, (9), 27-157.

Esin, E. (1994). Börk. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 6, ss. 327-328). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.

Gorelik, M. V. (1987). Ranniy Mogol'skiy Dospekh: IX- Pervaya Polovina XIV Veka. A. P. Derevyanko ve Sh. Natsagdorzh (Ed.), *Arkheologiya, Etnografiya i Antropologiya Mongolii* içinde (ss. 163-208). Nauka.

Gorelik, M. V. (2002). *Armii Mongolo-Ttar v X-XIV vv.* Moskva: Vostochnyy Gorizont.

Gökbel, A. (2000). *Kıpçak Türkleri: Siyasi ve Dini Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Gündüz, T. (2017). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Heath, I. (1984). *The Ottoman Empire, Eastern Europe and the Near East 1300-1500*. Sussex: Wargemes Research Group Publication.

Kirpichnikov, A. N. (1971). *Drevnerusskoye Oruzhiye: Dospekh, Kompleks Boyeuykh Sredstv IX- XIII Vekov* (C. 2). Leningrad: Nauka.

Kıldıroğlu, M. (2022a). *Kuman/Kıpçaklar*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Kıldıroğlu, M. (2022b). *Kırgızlar ve Kıpçaklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kırzıoğlu, F. (1992). *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Korkmaz, A. (2019). *Kıpçaklar: Orta Çağ Doğu Avrupası'nın Güçlü Cengâverleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Krasnoscekova, S. D. ve Leopold N. K. (2006). *Arkheologiya Orlouskoy Oblasti*. Veshniye Vody.

Kurat, A. N. (1937). *Peçenek Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Negin, A. E. (2013). *Shlem Iz Gorodtsa*. Nizhniy Novgorod: Izdatel'stuo Nizhegorodskogo Gosuniversitel.

Nicolle, D. (2001). *Kalka River 1223: Genghiz Khan's Moğols Invade Russia*. Oxford: Osprey Publishing.

Ögel, B. (2020). *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Relić, K. (2009). Kumanski Šlem Iz Tomaševac. *Glasnik Srpskog Arkheološkog Društva*. (25), 291-299.

Schindler, O. (2016). Russkiye Shlemy XVI Veka. *Istorija Voennogo Dela*, (8), 167-219.

Spinei, V. (2009). *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*. Leiden: Brill Publishing.

Şeşen, R. (2001). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Taşağıl, A. (1994). Karakalpaklar. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 24, ss. 426-427). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.

Taş, Y. (2017). *Kıpçak Türkçesinde Askerlikle İlgili Söz Varlığı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi. Kayseri.

Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Toparlı, T., Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Vásáry, I. (2005). *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185-1385*. Cambridge: Cambridge University Press.

Yalvar, C. (2018). *The Origin of The Kipchak Turks and Early Historical Periods* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi. İstanbul.

Yücel, M. U. (1994). Kıpçaklar. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 25, ss. 421-423). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.

Elektronik Kaynaklar

Alptekin, C. (2011). Ülkemizdeki Tatar ve Kökenleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (190), 149-160. 25.03.2024 tarihinde https://www.acarindex.com/pdfs/815896 adresinden erişildi.

Ferenc, H. (2003). A Cesengelei Kun Vezéri Sír. *Magyar Múzeumok*, *9*(3), 20-23. 15.04.2024 tarihinde https://magyarmuzeumok.hu/uploaded_files/archivum/2003_4.pdf adresinden erişildi.

Kirpichnikov, A. N. (1958). Russkiye Shlemy X-XIII vv. *Sovetskaya Arkeologiya*, (4), 47-69. 30.03.2024 tarihinde http://millitarch.ru/?p=3113 adresinden erişildi.

Mansel, A. M. (1944). Vize'de Bulunan Maskeli Miğfer. *Belleten*, *8*(30), 165-184. 13.04.2024 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbelleten/issue/80351/1373756 adresinden erişildi.

Negin, A. E. (2012). Ob Odnom Tipe Shlemov Iz Kochevnicheskikh Pogrebeniy s Territorii Zapadnogo Desht-i Kypchaka. *Vestnik Nizhegorodskogo Universiteta*, *3*(6), 62-70. 02.04.2024 tarihinde http://www.vestnik.unn.ru/ru/nomera?anum=6167 adresinden erişildi.

Rásonyi, L. (1939). Tuna Havzasında Kumanlar. *Belleten*, *3*(11-12), 401-422. 04.04.2024 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbelleten/issue/82664/1417416 adresinden erişildi.

Vásáry, I. (2004). Cuman Warriors in the Fight of Byzantium with the Latins. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, *57*(3), 263-270. 01.04.2024 tarihinde https://www.jstor.org/stable/23658613 adresinden erişildi.

Görsel Kaynaklar

Church of Catherine of Alexandria. Armour in Art: None. 17.03.2024 tarihinde https://armourinart.com/141/204 adresinden erişildi.

Gellért, L. Á. (2023). Székely Hadiviselet egy 14. Századi Képregény Tükrében. 05.03.2024 tarihinde https://erdelyikronika.net/2023/12/17/szekely-hadiviselet-egy-14-szazadi-kepregeny-tukreben/ adresinden erişildi.

Google Arts & Culture. National Museum Pančevo, Iron helmet. 15.03.2024 tarihinde https://artsandculture.google.com/asset/iron-helmet-national-museum-pan%C4%8Devo/mAEj98HPMOnIgg?hl=en adresinden erişildi.

Spilka arkheolohiv Ukrayiny. Arkheolohichna spadshchyna, vkradena Rosiyeyu: informatsiyno-prosvitnyts′ka kampaniya. 17.03.2024 tarihinde http://www.vgosau.kiev.ua/projects/russia adresinden erişildi.

Ekler

Resim 1. Organik Tovulgalı Kıpçak Atlısı (Church of Catherine of Alexandria).

Resim 2. Lipovets Köyünden Tovulga (Spilka arkheolohiv Ukrayiny).

Resim 2. Şelom Tip Tovulga (Bochan, 2008, levha 2).

Resim 3. Rusya/ Nikolskoye'den Tovulga (Negin, 2013, s. 44).

Resim 4. Romanya/Moscu'dan Tovulga (Negin, 2013, s.45).

Resim 5. Ukrayna/Tagancha'dan Tovulga (Negin, 2012, s. 63).

Resim 6. Bulgaristan/Yasenovo'dan Tovulga (D'Amato, 2015, s. 92).

Resim 7. Macaristan/Csólyospálos'dan Tovulga (András, 1969, s. 109).

Resim 8. Macaristan/Csengele'den Tovulga (Gellért, L. Á., 2023,).

Resim 9. Sırbistan/ Tomaševac'tan Tovulga (Google Arts & Culture).